

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

شیخ المحدثین

ابعاد شخصیت و زندگانی ابن بابویه، شیخ صدوق (ره)

■ ■ ■ سرپرست علمی: حجة الاسلام سید مصطفی میرلوحی ■ ■ ■

سرشناسه:	کنگره ملی شیخ صدوق (نخستین: ۱۳۹۵: تهران)
عنوان و نام پدیدآور:	شیخ‌المحدثین: ابعاد شخصیت و زندگانی ابن بابویه، شیخ صدوق (ره)؛ سرپرست علمی سیدمصطفی میرلوحی
مشخصات نشر:	تهران: پژوهاک عدالت، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۴۱۳ ص.
شابک:	978-60097543-5-9
وضعیت فهرست نویسی:	فیا
یادداشت:	کتاب حاضر به مناسبت نخستین کنگره ملی شیخ صدوق که توسط سازمان اوقاف و امور خیریه، اداره کل اوقاف و امور خیریه استان تهران و اداره اوقاف و امور خیریه شهر ری برگزار شده منتشر شده است.
یادداشت:	کتابنامه.
موضوع:	ابن بابویه، علی بن حسین، - ۳۲۹ق. -- کنگره‌ها
موضوع:	فقیهان شیعه -- ایران -- قم -- قرن ۴ ق. -- کنگره‌ها
شناسه افزودن:	میرلوحی، سیدمصطفی، ۱۳۴۳ -
شناسه افزودن:	سازمان اوقاف و امور خیریه، اداره کل اوقاف و امور خیریه استان تهران. اداره اوقاف و امور خیریه شهر ری
رده بندی کنگره:	۱۳۹۵ ک/الف/۲۳ ۵/BP1۵۳
رده بندی دیویی:	۹۹۸/۲۹۷
شماره کتابشناسی ملی:	۴۷۹۳۷۳۸

عنوان کتاب: شیخ‌المحدثین
ابعاد شخصیت و زندگانی ابن بابویه، شیخ صدوق (ره)

سرپرست علمی: حجة الاسلام سید مصطفی میرلوحی

ناشر: پژوهاک عدالت

ویراستار: مجتبی سراقی

صفحه آرا: نوشین رواقی

نوبت چاپ: اول - تابستان ۱۳۹۶

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۱۷۰۰۰ تومان

وبسایت استان: www.ibnbabawayh.ir

انتشارات پژوهاک عدالت

نشانی: تهران - خیابان شهید بهشتی (ره) - خیابان اندیشه - پلاک ۱۳ - واحد ۱

تلفن: ۰۲۱۸۸۴۰۰۳۶۵

سایت: p-edalat.ir

رایانامه: info@p-edalat.ir

تلگرام: https://t.me/pejvak_edalat

شورای علمی کنگره:

حجت الاسلام والمسلمین سید مصطفی میرلوحی
حجت الاسلام والمسلمین سید هاشم حسینی المدنی
حجت الاسلام والمسلمین دکتر سید علی حسینی
حجت الاسلام والمسلمین دکتر حسینعلی سعیدی
حجت الاسلام والمسلمین سعید اوتارخانی
حجت الاسلام والمسلمین محمد مهدی اسلامی
حجت الاسلام والمسلمین نورالدین زندیه
حجت الاسلام والمسلمین علی کیانی (دبیر)
دکتر میثم مطیعی
دکتر هادی همایون
دکتر مجید معارف
دکتر علی بهادری جهرمی

شورای اجرایی کنگره:

حجت الاسلام والمسلمین سید هاشم حسینی المدنی
حجت الاسلام والمسلمین حسین افتخاری
حجت الاسلام والمسلمین حسن خانی
محمد رضا نجارزاده
محمد علی فراهانی
محمد سلیمانی درچه
مهدی شیرازی

«فهرست اجمالی»

مقدمه	۱۷
مدخل «ابن بابویه، محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی»	۱۹
شیخ صدوق نادره عصر آل بابویه	۳۳
مروری اجمالی بر شخصیت و زندگانی ابن بابویه	۵۱
تبیین ابعاد شخصیتی رئیس‌المحدثین مرحوم شیخ صدوق (ره)	۶۱
چگونگی تأثیر مسافرت بر روحیه علمی-معنوی شیخ صدوق (ره) و دستاوردهای آن	۹۱
سیری در اندیشه های فقهی شیخ صدوق	۱۰۷
گونه‌شناسی اجتهادات تفسیری-کلامی ابن بابویه	۱۲۱
گفتمان کلامی شیخ صدوق در مقایسه با سایر متکلمان شیعه	۱۵۳
بررسی اندیشه‌های کلامی صدوق در مسأله امامت و مقایسه آن با مفید	۱۸۳
کتاب‌شناسی آثار ابن بابویه شیخ صدوق	۲۳۱
نقش کتب شیخ صدوق در میراث مصور شیعه	۲۷۹
معرفی الامالی شیخ صدوق و بررسی مجلسی از آن	۳۰۷
دیدگاه متأخران امامیه در مورد مراسلات شیخ صدوق با تکیه بر دیدگاه امام خمینی (ره)	۳۳۱
بررسی شیوه تدوین و تبویب کتاب الاعتقادات شیخ صدوق	۳۵۱
روش تدوین فتوا در کتاب من لایحضره الفقیه	۳۷۷
کاوش معنایی «مولا» در معانی‌الاجبار بر پایه حدیث «من کنت مولا فاعلی مولا»	۳۸۷
معرفی یکی از مشایخ ناشناخته شیخ صدوق	۴۰۵

«فهرست تفصیلی»

۱۷.....	مقدمه
۱۹.....	مدخل «ابن بابویه؛ محمد بن علی بن حسین بن موسی بن بابویه قمی»
۲۲.....	ابن بابویه و کلام.....
۲۴.....	ابن بابویه و فقه.....
۲۵.....	ابن بابویه و علم حدیث.....
۲۷.....	آثار.....
۲۷.....	آثار چاپی.....
۲۸.....	آثار خطی.....
۲۸.....	آثار منسوب.....
۳۰.....	مآخذ.....
۳۳.....	شیخ صدوق نادره عصر آل بویه.....
۳۴.....	مقدمه.....
۳۵.....	حیات علمی شیخ صدوق.....
۳۸.....	رفتار امرای آل بویه در قبال شیخ صدوق.....
۴۲.....	کتب فقهی شیخ صدوق.....
۴۸.....	منابع و مآخذ.....
۵۱.....	مروری اجمالی بر شخصیت و زندگانی ابن بابویه.....
۵۲.....	ولادت.....
۵۳.....	دوران تحصیل و علم‌آموزی.....
۵۴.....	آثار و خدمات شیخ صدوق.....
۵۵.....	شیخ صدوق در سخنان علمای شیعه.....
۵۶.....	غروب خورشید.....
۵۸.....	پایان سخن.....

۶۱	تبیین ابعاد شخصیتی رئیس‌المحدثین مرحوم شیخ صدوق (ره).....
۶۱	چکیده.....
۶۲	مقدمه.....
۶۳	معرفی شیخ صدوق (ره).....
۶۶	ابعاد شخصیتی شیخ صدوق (ره).....
۸۵	نتیجه‌گیری.....
۸۸	منابع.....

۹۱	چگونگی تأثیر مسافرت بر روحیه علمی-معنوی شیخ صدوق(ره) و دستاوردهای آن ...
۹۲	مقدمه.....
۹۴	اسلام و سفر.....
۹۶	سفرهای شیخ صدوق(ره).....
۹۹	یافته‌ها و بحث.....
۱۰۱	محمد بن علی استرآبادی.....
۱۰۱	محمد بن حسن بن ولید قمی.....
۱۰۲	جعفر بن محمد بن قولویه قمی.....
۱۰۲	شیخ کلینی.....
۱۰۳	نتیجه‌گیری.....
۱۰۴	منابع.....

۱۰۷	سیری در اندیشه های فقهی شیخ صدوق.....
۱۰۹	مقدمه و طرح مساله.....
۱۱۰	آشنایی با سیره فردی و اجتماعی شیخ صدوق.....
۱۱۴	عقل و کارکردهای آن در آراء و اندیشه های شیخ صدوق.....
۱۱۷	نتیجه‌گیری.....
۱۱۸	منابع و مأخذ.....

۱۲۱	گونه‌شناسی اجتهادات تفسیری-کلامی ابن بابویه.....
۱۲۲	طرح مسأله.....
۱۲۲	۱- نگاهی به مشرب و کارنامه تفسیری-کلامی ابن بابویه.....

۱۲۵	.....زمینه‌ها و عوامل مؤثر بر اجتهاد تفسیری ابن‌بابویه.....
۱۲۹	.....۳- اجتهادات تفسیری-کلامی ابن‌بابویه .....
۱۴۸	.....نتیجه‌گیری .....
۱۵۰	.....منابع.....

گفتمان کلامی شیخ صدوق در مقایسه با سایر متکلمان شیعه ۱۵۳

۱۵۵	.....مقدمه.....
۱۵۶	.....رویکردهای مختلف کلامی در مواجهه با مسایل اعتقادی.....
۱۵۶	.....نص‌گرایی .....
۱۵۷	.....تبیین عقلانی نصوص.....
۱۵۷	.....خردورزی فلسفی.....
۱۵۷	.....بررسی تطبیقی رویکرد کلامی صدوق (۳۸۱هـ.ق) و متکلمان پیشین.....
۱۵۹	.....شخصیت علمی هشام بن حکم(۱۷۹هـ.ق).....
۱۶۰	.....نقش عقلگرایی در اندیشه‌های هشام.....
۱۶۱	.....برخی از اندیشه‌های فلسفی هشام.....
۱۶۲	.....گفت‌وگوهای عقلی هشام.....
۱۶۵	.....مقایسه ی قرائت کلامی صدوق و هشام.....
۱۷۰	.....بررسی تطبیقی رویکرد کلامی صدوق و متکلمان پسین.....
۱۷۱	.....رویکرد شیخ مفید.....
۱۷۶	.....رویکرد سید مرتضی.....
۱۷۷	.....رویکرد شیخ طوسی.....
۱۷۸	.....نتیجه‌گیری.....
۱۸۰	.....منابع و مأخذ.....

بررسی اندیشه‌های کلامی صدوق در مسأله امامت و مقایسه آن با مفید..... ۱۸۳

۱۸۵	.....جایگاه کلامی صدوق و مفید .....
۱۸۹	.....نقش عقل در اندیشه‌های صدوق و مفید در مواجهه با نصوص.....
۱۹۶	.....موضع متفاوت روش کلامی صدوق با مفید.....
۲۰۰	.....ابعاد مسأله‌ی امامت در اندیشه صدوق و مفید.....
۲۰۰	.....معرفت‌شناسی امام .....

٢٠٣	..... عصمت امام
٢٠٣	..... عصمت در اندیشه صدوق
٢٠٦	..... عصمت در اندیشه مفید
٢١٠	..... اندیشه صدوق و مفید درباره علم امام
٢١٥	..... علم امام در نصوص روایی
٢١٩	..... علم معصوم در آیات کریمه
٢٢١	..... ملاحظات صدوق و مفید در باره رجعت
٢٢٤	..... تأملات صدوق و مفید درباره تناسخ
٢٢٥	..... اندیشه صدوق و مفید در باره بداء
٢٢٨	..... منابع

٢٣١	..... کتاب‌شناسی آثار ابن بابویه شیخ صدوق
٢٣٣	..... مقدمه
٢٣٧	..... الاعتقادات
٢٤٠	..... التوحید
٢٤٤	..... من لا یحضره الفقیه
٢٤٨	..... المقنع
٢٥١	..... کمال الدین و تمام النعمه
٢٥٤	..... کتاب الخصال
٢٥٨	..... ثواب الاعمال و عقاب الاعمال
٢٦٠	..... مصادفة الإخوان
٢٦٢	..... معانی الاخبار
٢٦٤	..... علل الشرائع
٢٦٧	..... عیون اخبار الرضا
٢٧٠	..... فضائل الشیعه
٢٧١	..... صفات الشیعه
٢٧٣	..... الأملی
٢٧٥	..... فضائل الأشهر الثلاثة
٢٧٧	..... الهدایة

۲۷۹	نقش کتب شیخ صدوق در میراث مصور شیعه.....
۲۸۱	مقدمه.....
۲۸۲	سؤالات تحقیق.....
۲۸۲	روش تحقیق.....
۲۸۳	شیخ صدوق.....
۲۸۴	عیون اخبارالرضا.....
۲۸۵	امالی.....
۲۸۶	نسخه فالنامه کتابخانه توپکاپی سرای استانبول.....
۲۹۱	نگاره زینب کذابه و درندگان.....
۲۹۴	نگاره نجات مردم در دریا توسط امام رضا (ع).....
۲۹۷	نگاره قدمگاه.....
۳۰۰	نتیجه گیری.....
۳۰۳	فهرست تصاویر.....
۳۰۳	فهرست منابع.....

۳۰۷	معرفی الامالی شیخ صدوق و بررسی مجلسی از آن.....
۳۰۸	مقدمه.....
۳۰۹	بخش اول.....
۳۱۴	بخش دوم: تأملی در مجلس سی ام.....
۳۱۵	معرفی مجلس سی ام.....
۳۱۵	بررسی سند.....
۳۱۷	بررسی محتوا.....
۳۲۶	نتیجه.....
۳۲۷	منابع.....

۳۳۱	دیدگاه متأخران امامیه در مورد مرسلات شیخ صدوق ...
۳۳۲	طرح مساله.....
۳۳۳	مقدمه.....
۳۳۵	معرفی کتاب من لایحضره الفقیه.....
۳۴۵	نتیجه.....

منابع ۳۴۷

۳۵۱ بررسی شیوه تدوین و تبویب کتاب الاعتقادات شیخ صدوق.....

مقدمه..... ۳۵۲

۱. نگاهی اجمالی به زندگانی شیخ صدوق..... ۳۵۲

۲. آثار شیخ صدوق..... ۳۵۴

۳. تأملی در شخصیت علمی شیخ صدوق..... ۳۵۴

۴. الاعتقادات و شیخ صدوق..... ۳۵۵

۳-۴. شیوه تدوین کتاب..... ۳۶۶

۱-۳-۴. استناد به آیات قرآن کریم..... ۳۶۷

۲-۳-۴. استناد به روایات..... ۳۶۸

۳-۳-۴. استناد به اقوال صحابه..... ۳۶۸

۴-۳-۴. استناد به وقایع تاریخی..... ۳۶۹

۵-۳-۴. استناد به استدلال های کلامی..... ۳۶۹

۴-۴. بررسی روایات الاعتقادات..... ۳۷۰

۱-۴-۴. بررسی نقد الحدیثی روایات الاعتقادات..... ۳۷۰

۲-۴-۴. بررسی فقه الحدیثی روایات در کتاب الاعتقادات..... ۳۷۲

نتیجه..... ۳۷۲

منابع..... ۳۷۴

۳۷۷ روش تدوین فتوا در کتاب من لایحضره الفقیه.....

مقدمه..... ۳۷۸

فتاواى صدوق در الفقیه..... ۳۷۹

منابع..... ۳۸۶

۳۸۷ کاوش معنایی «مولا» در معانی الاخبار بر پایه حدیث «من کنت مولاہ فعلى مولاہ» ..

مقدمه..... ۳۸۸

۱. بررسی معنای واژه «مولا»..... ۳۹۰

۲. روایات باب..... ۳۹۶

نتیجه..... ۴۰۲

منابع.....	۴۰۳
معرفی یکی از مشایخ ناشناخته شیخ صدوق ...	۴۰۵
مقدمه	۴۰۶
مشایخ ناشناخته شیخ صدوق.....	۴۰۷
معرفی «عبدالله بن محمد بن عبدالوهاب»	۴۱۰
ارتباط «شیخ صدوق» و «ابوسعید الرازی»	۴۱۴
منابع.....	۴۱۸

مقدمه

ابن بابویه شیخ صدوق، شخصیتی است که به دعای امام زمان (عج) به دنیا آمد و آن حضرت، پیش بینی کرده بودند به فقیهی نامدار تبدیل خواهد شد. او محمد بن علی بن حسین بن بابویه است؛ بی شک بزرگ‌ترین محدث جهان تشیع که کتاب‌های روایی او بیشترین نقش را در حفظ آموزه‌های پیامبر (ص) و معصومین (ع) داشته است؛ نویسنده اثر مشهور کتاب فقیه من لا یحضره الفقیه که در شمار چهار کتاب مهم حدیثی شیعه یعنی «کتب اربعه» جای دارد. ابن بابویه در شهر قم رشد و نمو یافت و در سال ۳۸۱ هجری قمری یعنی بیش از هزار سال پیش، در آرامگاهی در شهرری به خاک سپرده شد؛ محلی که امروزه به دلیل حضور مقبره ایشان، به نام خود او یعنی ابن بابویه مشهور است.

اداره اوقاف و امور خیریه شهرری به پاس گرامی‌داشت این شخصیت نامدار شیعه و معرفی هرچه بیش تر ابعاد زندگی و زوایای علمی این چهره جهان تشیع و با عنایت به مسئولیت این نهاد در معرفی و ارج نهادن به مقام شامخ اولیای الهی و بقاع متبرکه اقدام به برگزاری کنگره‌ای با این موضوع نمود تا بدین وسیله شخصیت گرانقدر علمی و معنوی این عالم بزرگ برای همگان بیش از پیش نمایان گردد و آستان مقدس ابن بابویه (ره) در ری بیش از پیش قدمگاه ارادتمندان علم و فضیلت شود.

در این راستا مقالات بسیاری به دبیرخانه این همایش ارسال شد که بهترین آن‌ها انتخاب و در این مجموعه مقالات به چاپ رسیده و تقدیم خوانندگان گرامی می‌شود. شایان ذکر است برای

شناخت جامع و کلان از شخصیت شیخ صدوق (ره)، پیش از درج مقالات برگزیده، نخست مدخل ابن بابویه (ره) در دایره‌المعارف بزرگ اسلامی آمده است که در تبیین شخصیت والای این دانشمند بزرگ مفید فایده است.

در این کتاب ابتداءً به شخصیت و ابعاد زندگانی شیخ صدوق (ره) پرداخته شده، سپس آراء علمی و اندیشه‌های فقهی، کلامی و تفسیری آن دانشمند برجسته مورد واکاوی قرار گرفته و در پایان کتب، آثار و برکات آن فقیه نامدار و محدث بزرگ بررسی و معرفی شده است.

امید است این مجموعه در شناخت هر چه بیش‌تر این شخصیت اثرگذار باشد. در پایان بر خود فرض می‌دانیم از زحمات و تلاش‌های جناب حجت الاسلام والمسلمین سیدهاشم حسینی معاون محترم فرهنگی اداره کل اوقاف و امور خیریه استان تهران، حجت الاسلام محمد مهدی اسلامی تولیت محترم آستان مقدس ابن بابویه (ره) و آقایان دکتر علی بهادری جهرمی، محمد سلیمانی، محمدرضا نجارزاده و علی فراهانی که در برپایی این کنگره تلاش کردند تقدیر و تشکر نماییم.

والحمد لله رب العالمین
دبیرخانه کنگره ملی شیخ صدوق (ره)